

Leyla CUMAYEVA

AMK-nın dissertantı

Email:leyla.cumayeva@mail.ru

AZƏRBAYCAN OPERASINDA LEYTMOTİV VƏ LEYTMOTİV SİSTEMİNİN ÜMUMİ XASİYYƏTNAMƏSİ

Xülasə: *Təqdim olunmuş məqalədə leytmotiv və leytmotiv sistemi termininin mənası açıqlanır. Həmçinin Azərbaycan bəstəkarlarının opera yaradıcılığında leytmotiv və leytmotiv sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə baxılır.*

Açar sözlər: *Azərbaycan bəstəkarları, leytmotiv, leytmotiv sistemi, opera, mövzu, leytmotivin növləri, musiqi dramaturgiyası, leytmaqam*

Azərbaycan bəstəkarlarının opera yaradıcılığında leytmotiv və leytmotiv sisteminə baxmazdan öncə, verilmiş terminin müxtəlif tədqiqat işlərində hansı prinsipə əsasən istifadə olunmasına nəzər yetirib dəqiqləşdirmək tələb olunur. Leytmotiv termininin mənası aparıcı mövzu, əsas motiv deməkdir. Termini ilk dəfə Veberin opera yanaşmalarına nəzərən 1871-ci ildə alman musiqişünası və vokal müəllimi Yens Fridrix Vilhelm (1809-1888) istifadə edib. O, ilk növbədə Veber əsərlərinin tematik kataloqunun və ona tənqidi şərhlərin müəllifi kimi tanınır. Leytmotiv terminini “C. M. Von Weberin seinen Werken” (Berlin, 1871) əsərində işlədib. Amma bir termin kimi X.fon Volçagenin Vaqner yaradıcılığına aid bütün işlərində geniş inkişafını tapmışdır.

İncəsənətin bir çox sahələrində leytmotivin davamlı, mütəmadi, semantik bölünməz növündən personaj, vəziyyət, ideyanı təsvir etmək üçün istifadə olunur. Musiqişünaslıqda leytmotivün izahı musiqi döviyyəsinin, qısa və ya geniş musiqi frazasının, bəzən bütöv tamamlanmış mövzunun, bu və ya digər surətin ideyasını, xasiyyətini səciyyələndirən keyfiyyət kimi verilir. Adətən leytmotivün müəyyən ritmik formulu, özünəməxsus harmonizasiyası, bəzən də xarakterik temبری olur. Bu baxımdan, leytmotivün növbəti xasiyyətnaməsini – ideya, obraz, hiss, predmet və s. səviyyədə mənanı konkretləşdirən bir vasitə kimi də vermək olar. Musiqişünaslıqda “mövzu” termini verilmiş əsərdə əsas musiqi fikrini aydın, bitkin şəkllə salan musiqi materialına malik olan, obrazlı məna kimi istifadə edilir.

Leytmotivün opera janrında formalaşması K.Monteverdi operalarının inkişafı ilə paralel olaraq, V.A.Motsartın son dövr operalarında, 1789-cu ildə Fransız inqilabı bəstəkarları – Qretri, Lesüer, Kerubini və başqalarının yaradıcılığından başlamışdır. Amma əsl inkişaf tarixinə romantiklərdən – Teodor Amadey Hofman, Anton Veber, Henrix Marşner, Jorj Bize, Pyotr Çaykovski, əsasən də, Rixard Vaqnerin yaradıcılığından başlamışdır.

“Leytmotiv sistemi” termininə gəldikdə isə ilk dəfə incəsənətdə dəqiq şəkildə kim tərəfindən və hansı şəkildə istifadə olunduğunu müəyyənləşdirmək çətindir. XX əsrin 30-cu illərində R.Vaqner yaradıcılığını təhlil edən E.B.Matrosovun fikirlərinə

görə, mövcud termin K.Qedelyanın işlərində mövcud olan bir neçə leytmotivin bütöv leytmotiv sistemi kimi birləşməsi şəklində aşkar olunmuşdur. Bu mənada leytmotiv kompleksi (sistemi) ayrı-ayrı leytmotiv elementlərinin öz aralarında struktur və funksional birləşməsindən yaranır. Belə halda leytmotiv sistemi dar mənada leytmotiv qrupu ilə, birbaşa və ya dolayısı ilə bir qəhrəmanın (məsələn, F.Əmirovun “Sevil” operasında Sevilin üç əzab leytmotivi), geniş mənada isə bir operanın bütün leytmotivləri (yalnız bir leytmotivi olan opera istisna olmaqla) xarakterizə olunur.

Operada leytmotivin, leytmotiv sisteminin istifadə olunması opera əsərlərinin dramaturji inkişafına təsir göstərir. Səhnə əsərlərində pərdənin diskritliyi və sabitliyi ona gətirib çıxarır ki, dramın əsas xəttinin inkişafı mətnaltı ideyalar, hisslər, fikirlərin müstəqil səhnə həyatını formalaşdırır. Belə ki, hərdən zahiri hərəkətlər daxili münasibətlərə nəzərən ikinci dərəcəli yer tutur.

Leytmotivin növləri. Leytmotivin tipologiyasını qeyd edərkən leytmotivin bütün mümkün məzmunlu variantlarını müəyyənləşdirməyin olduqca çətin olduğunu vurğulamaq lazımdır. Bununla belə, obraz-məzmun əhəmiyyətinə malik olan leytmotivlərin bir neçəsini qeyd edək: mövcud obrazların leytmotiv xasiyyətnaməsi (məsələn, eyniadlı operalardan Ziqfrid, Aida, Vaqifin leytmotivi). Həmçinin, portret xasiyyətnamə müəyyən tembr, ya janr vasitəsilə göstərilə bilər. Məsələn, “Qarqız” operasında Lelin leytmotivi tembr, janr, həmçinin intonasiya ilə kompleks təşkil edir (çobanın ifasının taxta nəfəs alətlərində səslənməsi). Xüsusilə onu qeyd etmək lazımdır ki, leytmotivdə janr konkretləşməsi, portret xasiyyətnaməsi Azərbaycan bəstəkarlarının opera yaradıcılığına xas xüsusiyyətlərdəndir. Z.Hacıbəyovun “Aşiq Qərib” operasının “Uvertüra”sında səslənən aşiq mövzusu opera boyu əsas qəhrəman olan aşığın leytxasiyyətnaməsinə çevrilir. R.Mustafayevin “Vaqif” operasında üsyançıların rəhbərinin “Cəngi” ritmində orkestrleytmotivini, “Sevil” operasında Dilbərin tanqo xasiyyətnaməsini xatırlaya bilərik.

Əsas personajların xasiyyətnaməsini təsvir edən leytmotivlərdən başqa, həmçinin digər xarakterik cəhətlər də fərqləndirilir:

- Müxtəlif xoşagəlməz təbiət hadisələrinin leytmotivləri (R.Vaqnerin “Tristan və İzolda” operasında Gündüz və Gecənin leytmotivləri, V.Adıgözəlovun “Vaqif” operasında şimşək mövzusu);

- Leytmotiv simvollar: qəzəb leytmotivi, tale leytmotivi (P.İ.Çaykovskinin “Qaratoxmaq qadın” operasında üç kartın mövzusu, N.Rimski-Korsakovun “Çar gəlini” operasında zəhər leytmotivi, Niyazinin “Xosrov və Şirin” operasında hiylə leytmotivi, F.Əmirovun “Sevil” operasında Sevilin əzab leytmotivi);

- Qəhrəmanların psixoloji vəziyyətlərinin leytmotivləri (C.Verdinin, R.Vaqnerin, Ş.Qunonun, P.Çaykovskinin, Ü.Hacıbəylinin, M.Maqomayevin, Niyazinin, C.Cahangirovun, Ə.Bədəlbəylinin operalarında çoxsaylı məhəbbət, qısqanclıq, kədər, əzab, qəzəb leytmotivləri).

Leytmotivlərin belə funksiya müxtəlifliyinin opera dramaturgiyasında tətbiqi əsas qəhrəmanların xarakterik cəhətlərinin leytmotiv-simvol şəklində açılmasına xidmət edir. Beləliklə, leytmotiv operanın inkişafında bağlanğıc konstruktiv elementə çevrilir və mövzunun axarlı inkişafını tənzimləyir. Buna nümunə olaraq, leytmotiv

texnikasının işlənməsi Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” operasında öz parlaq əksini tapmışdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan bəstəkarlarının muğamdan geniş istifadə etməsi milli leytmotiv sisteminin özünəməxsusluğudur. Verilən prinsip Ü.Hacıbəyli yaradıcılığından başlayaraq öz əksini tapmışdır. Ü.Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” operasında əsas qəhrəmanın musiqili xasiyyətnaməsində leytmövzu kimi “Kərəmi” zərbi muğamından istifadə olunmuşdur.

Nümunə № 1



Müslüm Maqomayev Üzeyir Hacıbəylinin mövcud təcrübəsindən öz opera yaradıcılığında geniş şəkildə istifadə etmişdir. Artıq “Şah İsmayıl” operasının ikinci redaksiyasında (1924-cü il) leytmotiv mövzusu olaraq nəinki Ərəbzənginin xasiyyətini əks etdirmək üçün (Ərəbzənginin səhnəyə çıxışını əks etdirən, eləcə də Ərəbzəngi və Şah İsmayılın reçitativ səhnələrində səslənən musiqi materialı aşiq havası “Kərəmi”nin musiqi materialı ilə yaxındır), həmçinin konkret obraz sferasında leytməqamdan istifadə etmişdir.

Beləliklə, bayatı-şiraz məqamı Aslan şah və köməkçi qüvvələr olan əsabələrinin leytsimvoluna çevrilir. Bayatı-şiraz məqamından bəstəkar Aslan şahın birinci ariasında, vəzirlə Aslan şahın duetində və beşinci aktda xorda istifadə edir. Bayatı-şiraz məqamı “Şah İsmayıl” operasında köməkçi qüvvələr olan Aslan şah və onun dəstəsinin leytsimvoluna çevrildiyi kimi, “Nərgiz” operasında müsbət qəhrəmanlar olan Nərgiz, Əliyar və Gülnarın portret xasiyyətnaməsinin məqam əsasında şüştər və bayatı-şiraz, köməkçi qüvvələr olan Ağalar bəy və onun ətrafındakılarının xasiyyətnaməsində “Rast” və “Çahargah” muğamı ortaya çıxır.

Verilmiş üsül, təyin olunmuş məqamın müəyyən obraz-məna kontekstində istifadəsi sonralar öz əksini digər Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tapmışdır. Buna misal olaraq, Süleyman Ələsgərovun “Bahadır və Sona” operasındakı ümumi leytmotivin olması ilə yanaşı, şüştər məqamının sevgililərin leytməqamına çevrilməsini göstərə bilərik. Əsasını Azərbaycan məqamları təşkil edən emosional leytmotivlər həтта ən çətin psixoloji mənəni dərin, həqiqi mənada açmağa imkan verir.

Azərbaycan operalarının özünəməxsusluğunu ona xas kompozisiya quruluşlu konkret muğam intonasiyaları və aşiq musiqisi təşkil edir. Bu baxımdan, Azərbaycan bəstəkarlarının opera yaradıcılığında konstruktiv və obraz-məzmun xətti sıx bağlıdır. Formayaratma prinsipi ilk növbədə əsas opera fabulasında mövcud olan müvafiq dramaturji funksiyanı diktə edir. Öz növbəsində böyük musiqili-səhnə əsərlərində onların ardıcılığı bilavasitə ideyanın həyata keçirilməsindən yararır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Шнитке А. Парадоксальность как черта музыкальной логики Стравинского. // И.Ф. Стравинский. Статьи и материалы. // Сост. Л.С. Дьячкова. М.: 1963. с. 383-434.
2. Тюлин Ю.Строение музыкальной речи. Л.: 1969, 175 с. URL: <http://into-classics.net/news/2016-08-02-41122>
3. Матросова Е.В. Лейтмотивная система в «Тристане и Изольде» Рихарда Вагнера. Очерк. СПб.: СПбГК, 2004, 32 с. 10с. URL: <http://cheloveknauka.com/tristan-i-izolda-riharda-vagnera-leytmotivnaya-sistema-i-formoobrazovanie#ixzz4uLxm94Dw>
4. Azerdict.com İzahlı elektron lüğət URL: <https://azerdict.com/az/izahli-lugut/leytmotiv>

Лейла ДЖУМАЕВА
Диссертант АНК

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕЙТМОТИВА И ЛЕЙТМОТИВНОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ОПЕРЕ

Резюме: В представленной статье раскрывается значение терминов лейтмотив и лейтмотивная система. Рассматриваются особенности использования лейтмотивов в творчестве азербайджанских композиторов.

Ключевые слова: Азербайджанские композиторы, лейтмотив, лейтмотивная система, опера, тема, типы лейтмотивов, музыкальная драматургия, лейтлад

Leyla JUMAYEVA
Candidate for a degree of ANC

GENERAL CHARACTERISTIC OF THE LEITMOTIF AND THE LEITMOTIF'S SYSTEM IN THE AZERBAIJANI OPERA

Summary: In the present article deals with the importance of terms leitmotif and leitmotif system. The features of the use of leitmotifs in the works of Azerbaijani composers have been considered.

Key words: Azerbaijani composers leitmotif leitmotif system, the opera, the theme, the types of leitmotifs, musical drama, leitmode

Rəyçilər: sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Əliyeva Ülkər;
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Leyla Quliyeva